

BETINA ŠTORKS

DORA MAR
I DVA LICA LJUBAVI

Prevela
Dušica Milojković

■ Laguna ■

Naslov originala

Bettina Storks

DORA MAAR UND DIE ZWEI GESICHTER DER LIEBE

Copyright © Aufbau Verlage GmbH & Co. KG, Berlin
2021 (Published with Aufbau Taschenbuch; »Aufbau
Taschenbuch« is a trademark of Aufbau Verlage
GmbH & Co. KG)

Translation copyright © 2023 za srpsko izdanje, LAGUNA

„Nisam izgubila tebe, nego svet.“

INGEBORG BAHMAN

PROLOG

Buenos Ajres, 1925.

Henrijeta Teodora Marković ležala je u svom devojačkom krevetu, glave okrenute ka prozoru. Sunce je izlazilo nad krovovima gradskih kuća.

Mlečna svetlost svetlucala je kroz otvore u žaluzinama i ogledala se u staklenim vratima na šiber, koja su njenu sobu odvajala od ostatka stana.

Žmirkajući je podigla ruku da se zakloni od zraka svetlosti i pažljivo ju je posmatrala. Trake svetlosti i senke plesale su na njenoj koži, a svaki pokret činio je da nastane jedinstvena figura. Kada bi mirovala, raspoznavala je nežne krvne sudove na svojoj nadlanci, ružičasti, svetlucavi koren nokta i providne nokte na rukama.

Bila je čarobnica.

Zbog stakla kojim je bila zatvorena prema ostatku stana, njena devojačka soba u centru Buenos Ajresa podsećala ju je na kavez, u kome se ponekad osećala izloženom poput neke egzotične životinje u zoološkom vrtu. Roditelji su imali moć neograničenog pogleda na nju. Pogleda kome je Teodora mogla da suprotstavi svoje zatvorene oči, svoju jedinu mogućnost povlačenja i prolaz u svet mašte. Ponekad bi se sakrivala i u ormanu s odećom, i tada je bila nevidljiva.

Tata, kako je nežno i na hrvatskom zvala svoga oca, poklonio joj je, kada je imala samo dvanaest godina, fotografski aparat, čudesno sredstvo kojim je brzo naučila da barata. Prvi motivi koje je fotografisala bili su lučki radnici dole kraj mora, brodovi koji isplovljavaju i unutrašnja dvorišta, koja su ponekad krila iznenađujuće vrtove s visokim drvećem.

Za Teodorine kasnije fotografije, sa ženama koje se oslanjaju o prašnjave zidove kuća i smeše, *maman* nikada nije smela da dozna.

Otac je govorio da su njene fotografije mala umetnička dela, dok je mama, naprotiv, samo mrštila čelo i okretala pogled od njih. U njenom svetu nije bilo kontrasta kakve je ćerka u svojim motivima neprestano tražila. Sa takvom vrstom umetnosti nikada nije znala šta da radi.

Otac je, naprotiv, stalno ohrabrivao Teodoru da nastavi, a posle škole ju je u svome arhitektonskom birou redovno podučavao crtanju. Otada su oblici i uglovi, igra svetlosti i senke bili Teodorina strast, a istovremeno je stvorila i nevidljivu vezu sa ocem. Tako je već rano naučila da svetlost može da se pripitomi, pa i ulovi, već u zavisnosti od perspektive koju čovek bira.

Iznenada, Teodora je čula neke zvuke u hodniku. Nekakvo mrmljanje. Korake. Nakašljanje. Šuštanje odeće.

Iz ugla iz koga je posmatrala, neka prilika joj se ušunjala u vidno polje. Zatvorila je oči i osetila očev pogled na sebi.

Ćutke je stajao iza stakla. Stajao je uporno i nije se pomerao.

Josip Marković je bez sumnje već nosio šešir, štap i akten-tašnu. Na posao je svakodnevno odlazio u elegantnom odelu. Njegova tamna blistava kosa bila je začesljana unazad briljantinom, a negovani brkovi potkresani.

Dora. Dorica. Dorita. Dorisima. Otac je za nju izmišljao mnoga melodična imena, a sva behu prepuna nežnosti.

Teodora je osluškivala.

Kada su se vrata zatvorila, iz susedne sobe začulo se bolno i otegnuto stenjanje njene majke Žili. Verovatno se *maman*

žalila na noćnu vrućinu, koja najavljuje još jedan kobni dan i sa njim skopčanu migrenu.

Izgleda da Žili nikada nije imala migrenu u Parizu. Zar Dorini roditelji nisu znali da stakleni zid ima dve strane? Jednu za posmatrača i drugu za onoga ko je posmatran. Tokom godina njenog detinjstva u ovom stanu usred Buenos Ajresa, ništa joj nije ostalo skriveno. Pa ni svađe između *maman* i *tate*, Žiliina i Josipova uzajamna prebacivanja, optužbe, surovosti, nepopustljivosti. A ni škripanje kreveta u roditeljskoj spavaćoj sobi i majčino cviljenje pritom, koje se jedva razlikovalo od onog koje je ispuštala tokom napada migrene. Odlomci razgovora pri kojima se uvek radilo o istom, i uvek bi usledili *tatini* napadi besa.

Novac. Buenos Ajres. Pariz. Društveni uspon. Josip je očigledno bio jedini arhitekta u Buenos Ajresu koji nije hteo da se obogati.

Ako je bio dobro raspoložen, Žili je zvao *šašavica*, na hrvatskom. U jednom od tumačenja ova reč je mogla da znači i *prolupala*. U svakom slučaju, to njegovo verbalno tetošenje svedočilo je o živoj naklonosti. Ili je to možda bilo zbog šešira, koji je Žili toliko volela da nosi i koji bi nedeljom, posle svete mise, prikazivala u kafiću u stilu secesije u Aveniji de Majo?

Na omiljenom šeširu Dorine *maman* čučala je krhka ptičica od najčistije svile sa blago otvorenim kljunom, spremna da poleti. Ali bila je čvrsto prišivena. A Žili Marković je, zapravo, po svojoj suštini, od takve ptice bila daleko kao i Pariz od Buenos Ajresa. U njenoj nepristupačnoj lepoti nije bilo ničega laganog i neopterećujućeg.

Pored toga, činjenica da je neko Francuskinja u Buenos Ajresu sadržala je nepremostivu društvenu protivrečnost: Francuskinje su ovde bile one žene koje stoje naslonjene na zidove kuća i smeše se muškarcima. Francuskinja, Frančesa, bila je reč koja u sebi ima nečeg sumnjivog.

„Jedna *Frančesa* dole u luci zarađuje prostitucijom“, rekla je jednom prilikom Žili služavka, pokrivajući rukom usta,

dok je kroz prozor tresla krpu za brisanje prašine. Žili je užasnuta zatvorila prozor i izgurala Teodoru, koja je radoznalo prisluškivala. A pritom ju je *maman* gledala tako kao da je to oduvek naslućivala.

Posle jednog događaja Žili je počela još više i neumorno da mrzi prašinu, vrućinu i buku Buenos Ajresa. Posebno je, međutim, proklinjala tango, koji su ovde učila već i deca. Za nju je taj grad, u kome su se Josip i Teodora osećali kao kod kuće, bio mesto nepristojnog približavanja, besramnih pogleda.

„Nikada nemoj da se osmehuješ nekom muškarcu, Teodora. Inače ćeš ovde, u Buenos Ajresu, biti *Frančesa*“, svakodnevno je ćerki u glavu utuvljivala Žili.

Teodora je shvatila: vrućina, prašina i uzbuđenje tanga prijanjaju uz *Frančesu* kao druga koža. Ono što je zabranjeno mora da ima posebnu draž, ako se *maman* toliko trudi da se taj greh uopšte ne desi. Teodora je tu protivrečnost shvatila još kao devojčica i upila ju je u sebe. To je ostala njena tajna.

Ali tango je u Buenos Ajresu bio neizbežan.

Jednog vrelog letnjeg dana Teodorina sudbina bila je zapečaćena. Tada je već imala osamnaest godina i prvi put je došla kući blistavih očiju i zažarenih obraza, nakon što je plesala ovaj ples nad plesovima.

Mladić je bio njenih godina, a to se dogodilo na jednom velikom trgu u blizini njene škole, posle nastave. Iznenada su na ovom poznatom trgu dve violine zasvirale muziku za tango, čeznjivo, melanholično i zavodljivo. Odmah su se formirali parovi i počeli su da plešu. Odrasli, deca i mladi. Mladić, kome Dora nije znala ni ime, pogledao ju je crnim očima, bez reči je uzeo u naručje, poveo u stranu i stao naspram nje.

Do toga dana Dora je plesala samo otmeni, salonski tango. Ali tada ju je mladić već nakon nekoliko taktova privukao k sebi. Osetila je njegova mišićava bedra kraj svojih i zatvorenih očiju predala se pokretu. Pri završnom akordu razdvojili su se i posramljeno klimnuli jedno drugome glavom. U tom trenutku

Dora je shvatila da je tango isto što i kapitulacija. Taj ples je oslobađao jednu opojnost koja je njeno telo na neki način odnela kući. Lebdela je nad tлом. A ono što je preostalo bilo je sećanje na zajednički takt, na plamen trenutka.

Mladića nikada više nije videla.

Ali Žili ju je prozrela čim je otvorila vrata stana. Njenu neđužnu devojčicu razorio je plamen tanga, izuzetno zarazna bolest koja napada malu karlicu mladih žena, a može da izbije u svako doba.

Samo Pariz i rigorozno čupanje iz korena, Žili je to iza staklenih vrata iz noći u noć utuvljivala mužu, moći će da izleče njihovu ćerku.

Teodora je plakala svaki put kada čuje Žiliine žalopojke, plakala je sve dok ne zaspi. Koliko će joj samo nedostajati drugarice, španski jezik, ples nad plesovima i melanholija Buenos Ajresa!

Nekoliko nedelja kasnije majka i ćerka su se na brodu *Turen* preko Atlantika uputile ka Avru, a zatim su se ukrcale u voz za Pariz, u koji su stigle u ranim jutarnjim satima.

Žili Josipu nije ostavila nikakav izbor: jedno od njih dvoje moraće da se žrtvuje za Teodorinu budućnost.

Josip, koji je najpre ostao u Argentini, popustio je jer je verovao u eksplozivnu mešavinu nepokolebljive volje i sposobnosti prilagođavanja svoje ćerke.

Prvi utisak koji je Teodora stekla o gradu u kome je rođena bio je oštar miris dima i čađi na železničkoj stanici Lion, ispod koga se provlačio miris ekskluzivnih parfema dama u prolazu. Napolju, na velikom stepeništu koje je vodilo gore, u grad, sunce je prosijavalo iza oblaka. Svetlost se razlila na Bulevar Didro, a Pariz se budio u moru zelene, plave i crvene boje.

DEO I

Dora osvaja Pariz
(1928–1936)

Stojim na mostu i
opet sam usred Pariza,
u domovini svih nas.
Tu voda protiče, tu ležiš ti,
a ja bacam svoje srce u reku
i zaranjam u tebe, i volim te.

KURT TUHOLSKI

POGLAVLJE 1

Pariz, 1928.

Henrijeta Teodora Marković čekala je na tvrdoj drvenoj klupi ispred kancelarije profesora likovne umetnosti u časnoj dvorani Akademije lepih umetnosti. Nervozno se poigravala krajevima svoje marame.

Svoju mapu sa skicama i slikama predala je još pre više nedelja.

Pod visokim stubovima izdaleka su odjekivali koraci i glasovi studenata, koji su u ovo vreme menjali učionice.

Prošla je prstima kroz crnu kosu, koju je u novije vreme nosila kao kratak konjski rep sa šiškama.

Jedan od studenata dobacio joj je indiskretan pogled u prolazu. Gledala ga je pravo u oči, s demonstrativnom dosadom, sve dok zbunjeno nije oborio glavu. Teodora je bila svesna kako deluje: ova frizura savršeno je isticala njene krupne oči i ovalni oblik lica. Čak i u gradu kao što je Pariz važila je za lepu mladu ženu, mada je njena lepota bila egzotična.

Na Dorinom izražajnom licu pritom su se ogledale ravnomerne oči crte. Građa tela bila joj je daleko od majčine francuske gracioznosti. Teodora je bila čvrste građe, obliha bokova i jakih, ali lepo uobličjenih nogu, koje su visoke potpetice savršeno isticale.

„Telo ti je slovenske građe“, imala je običaj da kaže Žili, što je u njenom svetu bilo jednako osobinama koje je videla otelovljene u Josipu, a on je u njenim očima bio grubi Sloven. Kao ćerka iz najboljih građanskih krugova u Turu, Žili je pre braka svirala violinu – izabrala je, dakle, instrument koji je u svim nijansama odražavao njen osjetljivi nervni sklop. Ali Dora je znala da se Žili vara, da je očevo biće daleko finije i suptilnije nego što njegova spoljašnjost daje da se nasluti. Josip je toga bio svestan, pa su se u prećutoj saglasnosti otac i ćerka smejali Žiliinom preziru.

Neki šum odmah iza nje trgao je Teodoru iz razmišljanja.

Koraci. Vrata su se otvorila. Kraj njih je stajala žena odevena u crno i strogo je i sa visine gledala u Teodoru.

„Gospođica Marković?“

„Da, ja sam“, kazala je Teodora dubokim, promuklim glasom i ustala.

„Molim vas, pođite za mnom.“

Bez ikakvog uzbuđenja, sekretarica se okrenula i požurila nazad ka pisaćem stolu, na kome je ležala veoma velika kartonska mapa. Teodora ju je odmah prepoznala. Bila je njena.

Sekretarica je pokazala praznu stolicu naspram pisaćeg stola. „Molim vas, sedite. Gospodin Saž će odmah doći da porazgovara s vama.“

Teodora je bacila pogled na ponuđenu stolicu, uspravila se i ostala da stoji.

Sekretarica se namrštila i izašla iz prostorije.

Nakon izvesnog vremena otvorila su se druga vrata, skrivena iza jedne police. Izašao je čovek srednjeg rasta, s poniklovanim naočarima, seo i dlanom pogladio list papira koji je stajao pred njim. A onda je strogo pogledao Teodoru i odmahnuo glavom.

„Vaš rad je ocenjen samo slučajno, gospođice, dok se nije ispostavilo da je u pitanju prijava jedne žene. Moram, nažalost, da vam kažem da ne primamo studentkinje. Zar niste znali da

je besmisleno da se vi, kao žena, prijavljujete na Akademiju lepih umetnosti?“

Gurnuo je mapu ka njoj. Teodora je osetila kako joj srce bije. U njoj je polako narastala svojevrsna mešavina razočaranja, besa i prkosa, i zurila je u jednu sivu, neposlušnu dlaku koja je štrčala iz profesorovih obrva. Da li je tamo izrasla?

„To mi je poznato“, rekla je najzad, savladavajući se. „Ali ta činjenica ne mora da važi zauvek. Žene stvaraju izvanredna umetnička dela. Mi smo konkurencija koju treba ozbiljno shvatiti.“

„Ne verujem“, osmehnulo se profesor, a zatim napravio gest koji je pokazivao njegovo ogorčenje zbog drskosti da se muškarac i žena u umetnosti stavljaju na isti stupanj, koje je tek sada postao svestan.

Dora je stegla usne.

„Gospođice, nalazimo se u metropoli evropske umetnosti. Pariz je klasa za sebe, da i ne govorimo o ovoj našoj ustanovi. Ne verujem da bi jedan Matis, jedan Brak, ili jedan Pablo Pikaso, makar i razmotrili vaše stavove. Žena može da bude umetnikova muza, ali ne može da mu uzme kičicu iz ruke. Molim vas!“

Zamislivši ovu dvostruku sliku koja joj se upravo pojavila pred očima, Dora samo što se nije nasmejala. Ali ipak se savladala. Najradije bi gospodinu profesoru iščupala iz obrva onu dlaku koja mu je nakrivo izrasla.

„Ja tvrdim da žene obogaćuju mušku umetnost, da joj svojim delima suprotstavljamo svoje žensko viđenje. I više od toga – u stanju smo da idemo svojim sopstvenim putem“, samosvesno je rekla Teodora.

Gospodin Saž se nakašljao.

„Ima drugih puteva, gospođice, tu ste u pravu. Ženskih puteva. Ovde u Parizu postoje škole koje pružaju lepo obrazovanje devojkama poput vas. Ali to ne menja stvar: Akademija lepih umetnosti je ustanova za obrazovanje *muških* umetnika,

i kao takva poznata je u svetu. Roden, Dega i Renoar bili su naši studenti. Dokle bi nas to dovelo ako bismo...“ Prekinuo se. „Želim vam mnogo sreće.“

„Jeste li čuli za Kamij Klodel? Ona je stvorila sjajna dela“, provalilo je iz Dore.

„Primer vam nije baš najbolji, gospođice. Gospođica Klodel bila je svojevremeno Rodenova muza, i šta je bilo s njom? Završila je u ustanovi za mentalno obolele.“

„Zato što je bila njegova muza – ili zato što je Roden nikada nije ozbiljno shvatao kao umetnicu?“, uzvratila je Dora stisnutih usana. „Tu čovek mora da poludi. Kakav je izlaz preostao sirotj ženi osim bekstva u ludilo?“

Gospodin Saž je više puta mahnuo rukom kroz vazduh, kao da tera neku dosadnu muvu, a zatim je uzeo olovku i usredsredio se na svoja dokumenta.

„Molim vas, gospođice. Želim vam prijatan dan. *Doviđenja*.“

Teodora je zgrabila sa stola mapu sa slikama i crtežima, duboko uzdahnula i bez pozdrava izjurila iz prostorije.

Strčala je niz široko stepenište zgrade boje peska. Kada je stigla dole, teško je disala.

Roden, Dega, Renoar.

„Da im uzmu kičicu iz ruke“, glasno je rekla i nasred ulice počela od srca da se smeje. „Šta li bi o tome rekao Matis? Ili Pikaso?“, ismevala je čoveka sa čudno izraslim obrvama i podigla kažiprst u vazduh kao da nekoga opominje. „Šta bi bilo sa tom gospodom kad bi im uzeli kičice iz ruku?“ Neki prolaznici okrenuli su se odmahujući glavom. Dora je na to reagovala preterano učtivim naklonom. Krenula je dalje.

Otac ju je lepo upozorio.

„Doživećeš razočaranje ako kreneš u 'svete dvorane', *Dorice*. Još niko, nikada, tamo nije primio ženu. Zašto bi počeli baš od tebe?“

Dorica, mala Dora.

„Zato što neko mora da počne i zato što je vreme zrelo za to“, ponosno mu je odgovorila.

Bacila je pogled na sat.

Tata ju je sigurno već čekao u *Rotondi*. Sastajalište je ona predložila. Trenutno je važno za lokal koji najčešće posećuju ljudi sa umetničke scene.

U Latinskom kvartu vladala je uobičajena gužva. Ljudi su se probijali kroz uske uličice, neki su zastajali pred umetničkim galerijama i divili se izloženim delima. Teodora nije bila raspoložena za umetnost. Potrčala je, ne gledajući ni levo ni desno, kroz Ulicu Sene. Na Trgu Odeon kratko je razmislila da li da ide metroom, a zatim je krenula ka Muzeju *Klini* i stigla do Luksemburškog parka. Išla je sve brže kroz negovano zelenilo, ostavila za sobom Rodenovu skulpturu, Stendalov profil izliven u bronzi i konačno došla u Ulicu *Notr Dam de Šan* i stigla do Bulevara *Monparnas*.

Oca je ugledala kako sedi za stolom kraj prozora *Rotonde*.

„Zašto nisi uzela metro, Dorice?“, upitao ju je umesto pozdrava kada je sva zadihana stala ispred njega. Ustao je, izvukao stolicu da joj ponudi da sedne i poljubio je u obraz.

„Jer sam besna, tata. Volim da idem peške kad sam besna.“

Skinula je rukavice, sela, a kad joj se disanje umirilo, zapalila je cigaretu. Dobro je povukla i dunula dim. Usredsređeno je zatvorila oči. Da li se sve ovo zaista dogodilo? Zamuckujući je ispričala ocu šta joj se upravo desilo u Akademiji.

„Pa upozorio sam te, ćerko“, kazao je otac i mahnuo kelneru.

Teodora je poručila toplu čokoladu i tortu od kajsija, a otac još jedan perno. Uzeo je ćerkinu mapu s crtežima i slikama, otvorio je i prelistavao.

„Mislim da si veoma talentovana. Šta ćeš sada da radiš?“

Teodora je uzdahnula i slegla ramenima.

„Moraš da odabereš neki drugi put, dete moje. Potrebno ti je obrazovanje. Nastavnici koji će ti pomoći da napreduješ.“

Teodora se tajanstveno osmehnula ocu i klimnula mu glavom u znak pristanka. On je upitno namrštio čelo i dao joj znak da mu kaže.

„Tačno! Ovde u Parizu ima još uglednih mesta na kojima se može obrazovati.“

Otac je spustio svoj perno nazad na sto i pogledao ju je s mešavinom divljenja i radoznalosti.

„Prijavila sam se za Centralnu uniju primenjenih umetnosti. Tamo se uče slikarstvo i fotografija.“

„Fotografija?“, ogorčeno je upitao Josip. „Zašto baš fotografija? A kako bi bilo da probaš s nekom građanskom profesijom, Dorice? Kao arhitektkinja? Mogao bih da te povežem s uglednim ljudima.“

Slegla je ramenima i otpila veliki gutljaj tople čokolade. Raspoloženje joj se odmah popravilo. Sa zadovoljstvom je obližala usne.

Josip je nervozno dobovao prstima po stolu.

„Prekasno“, rekla je, a u očima joj se ogledao trijumf. „Već sam primljena. Građansko zanimanje ne dolazi u obzir, tata. Nikada. To bi mi bilo krajnje odvratno.“

„Ali zašto, zaboga, baš fotografinja?“

„Zato što hoću da proučavam druge, a ne da sama budem objekat proučavanja. Ko mi je ono poklonio kameru kad mi je bilo dvanaest godina?“ Izazivački je pogledala Josipa.

Otac je prevrnuo očima. „A onda će ljudi pričati o tvojim fotografijama, ovako ili onako. Ko god nešto stvara, kritika može o njemu da piše šta god hoće.“

Dora je zažmirila.

„Biću uspešna! Slikarstvo ili fotografija. Ostajem pri tome“, rekla je posle duže pauze. „Možeš da me podržiš u mom poduhvatu, ili ću se sama boriti.“

Josip je duboko uzdahnuo. Uglovi očiju su mu se trzali. Uvek je bilo tako pre nego što eksplodira. *Maman* je to nazivala

njegovim napadima besa. Ti napadi su po pravilu bili upereni protiv Žili, a nikad protiv Teodore.

„Pa razumej me, tata. Moram da postanem prava umetnica“, rekla je molećivim tonom i spustila ruku na njegovu.

Reči *umetnica* i *tata* i dodir njene ruke izgleda da su odmah umirili Josipa Markovića. Lice mu se opustilo.

„Tvrdo glava si, baš kao i ja. Podrazumeva se da te podržavam, dete moje. Samo te upozoravam na posledice“, procedio je.

„Je l' znaš kod koga već učim slikanje?“, upitala je, sa zadovoljstvom povukla još jedan dim iz svoje muštikle i izazovno se osmehnula Josipu Markoviću.

„Ti ćeš da mi kažeš.“

„Kod najvećeg, tata. Ni kod koga drugog do Andrea Lota.“

Josip je podigao obrve s odobravanjem i pažljivo otrsao pepeo u pepeljaru. „Gospodin Lot će te podučavati crtanju?“

Teodora je klimnula glavom.

„Pa to je predivno, Dorice. Kada?“

Josip je odahnuo s olakšanjem.

„Sutra? Prekosutra? Uskoro. Ali važnije je ono posle. Ono što ću raditi nakon što steknem osnovno obrazovanje. Posle toga idem na Akademiju Žilijan, gde...“

„...gde žene dobijaju isto obrazovanje kao i muškarci na Akademiji lepih umetnosti“, dopunio je Josip njenu rečenicu i teatralno podigao ruke. „Podrazumeva se da preuzimam sve troškove, Dorice. Smatram sebe srećnim što imam ćerku koja zna šta hoće.“

„A zna i šta neće, tata. To je ponekad još važnije.“

U sebi je razmišljala da nikad ne bi htela da vodi građanski život, poput Žili i Josipa. Josip je zahvaljujući svojim putovanjima po Parizu i Buenos Ajresu izborio nešto slobode i distancu od svoga braka. Distancu od Žili, koja je ovde bila srećnija nego svojevremeno kao modistkinja u Buenos Ajresu, gde je uzalud pokušavala da proda damske šešire.

To nije bilo tako davno.

Kada je Josip Marković danas posećivao svoju porodicu u Parizu, obično bi se već nakon nekoliko dana preselio u hotel *Pale d'Orse* jer mu je trebalo mira i prostora, kako je stalno naglašavao. Žilijine ljubomorne scene koje bi nakon toga usledile Teodori su bile užasne, naprosto nepodnošljive.

Žili se, međutim, već neko vreme prosto bacala u društveni život Pariza. Popodnevni čajevi, čaj u podne, popodnevna kafa i modna revija. Odlasci u kafe s istomišljenicama, na kojima su detaljno prelistavani modni časopisi. Žili je trošila čitavo bogatstvo na svoju garderobu, što je Josip prilikom svodenja mesečnog finansijskog bilansa porodice uglavnom prihvatao s nezadovoljstvom. „*Maman* je dobro sve dok može da kupuje, *tata*. Pusti to“, umirivala ga je Teodora.

Teodora, koja je i sama uvek nosila upadljivu odeću, više je držala do kvaliteta nego do kvantiteta. Umela je vešto da kombinuje ekskluzivne komade. Neprestano je tražila nešto posebno, stvari koje ne mogu da se kupe. Čeznula je za životom bez konvencija, punim osvajanja i iznenađenja. Za životom kakav je ovde u Parizu vodila boemija. I mada još nije tačno znala šta joj život sprema, Teodora je ipak znala da hoće da živi od inspiracije, jeftinog crnog vina, cigareta, vazduha i ljubavi, od poezije, od opojnih skulptura i slika.

Dora je već čula za Bretona i Elijara – umetnike koji su pripadali novom umetničkom pravcu, nadrealizmu. Tvrdilo se da u svoj krug primaju i žene. Prosto je, dakle, morala da upozna prave ljude. Bilo je poznato gde se pariska boemija okuplja. Trenutno su stecište umetničke scene bili lokali poput *Rotonde*, ovde na Monparnasu, *Kafe de flor* i *De Mago*, i ta su mesta važila za drugi stan ovih ljudi.

Teodora je bila dovoljno pametna da bi umela da proceni da umetnički život može sebi da priušti samo zahvaljujući svojim privilegijama. A na njima je mogla da zahvali isključivo svom *tati*. Josip nije bio samo otac koji voli svoju ćerku već ju je i finansijski podržavao, baš kao što je i njega svojevremeno neko

finansijski podržao u njegovoj domovini Hrvatskoj. Obrazovan čovek na dobrom društvenom položaju, koji je, kao i njen otac danas nad njom, bdeo nad njegovim duhovnim razvojem i omogućio mu studije arhitekture u Beču.

„Taj pokrovitelj bio je njegov biološki otac“, više puta je na svoj indiskretan način Žili rekla Teodori. Ali Žiliina prikriivena zloradost Teodoru nije zanimala, baš kao ni takozvane društvene norme. Pogled joj je bludeo po lokalnu. Na jednom kraju sedela je grupa mladih muškaraca i na sav glas raspravljala o nečemu. Činilo joj se da dvojicu prepoznaje sa fotografija u novinama: čovek u belom odelu mora da je bio liričar Pol Elijar, a sedeo je pored pesnika Andrea Bretona, čoveka s poniklovanim naočarima, gustom kosom začesljanom unazad i čulnim usnama. Obojica behu obavijeni gustim oblacima dima. Teodora je mogla da razabere nekoliko reči njihovog razgovora.

Revolucija. Nesvesno. Društvena pravda.

„Ne znam baš“, začula je u jednom trenutku Josipov glas, kao da dolazi iz daljine. Disciplinovano se okrenula ocu.

Otac je nelagodno protegao ramena nakon što je ubacio novac u tanjirić već pripremljen na stolu, a zatim je ustao. Diskretnim gestom, koji je Teodora odmah razumela, pokazao je na okupljene u *Rotondi*.

„Šta je, *tata*?“, ljubazno ga je upitala, bacivši pogled na muškarce preko puta njih.

„Ovde se ne osećam dobro. Nemam pojma zbog čega. Kao da sam među ovim ljudima stranac.“

„Mi smo uvek stranci, *tata*. To je naša priroda, da budemo autsajderi. Ti si me tome naučio“, smejujila se Teodora.

„*Quand meme!*“*, uzvratio joj je uz osmeh. „Ali ipak. Upravo zbog toga više volim građanska mesta i lokale koji su mi poznati.“

Da, Josip Marković je sve polagao na to da bude građanin, građanin prefinjenog duha i s umetničkim ambicijama,

* Fr.: Ipak. (Prim prev.)

građanin sveta, Buenos Ajresa, Njujorka, Zagreba i Beča, koje je poznavao kao svoj džep. Uprkos tome, uz njegova svilena odela krojena po meri, nije prijanjao samo miris skupe kolonjske vode s aromom plemenitog drveta već i izdajnički dah njegovog porekla. Kao vanbračno dete jedne pralje, od života na ulici delila ga je samo *jedna* generacija.

Teodora je veoma dobro znala šta hoće, a svoju biografiju započeće jednom tajnom. Baš kao što ju je Josip Marković naučio.

„Nikad ne odaj previše o sebi“, glasila je njegova deviza. Čutanje nije laž, a drugima ostavlja prostora za maštu. „Što više drugi maštaju i zamišljaju o tebi, utoliko bolje.“

„Da, *tata*“, kazala je Teodora i uhvatila ga podruku dok su išli kući. „Sledeći put možemo da odemo i na neko drugo mesto.“

Osećala je meku kožu njegove rukavice na svojoj ruci kada su skrenuli u stanicu metroa Notr Dam de Šan. Odatle se išlo do sedamnaestog arondismana, gde je porodica Marković živela na Trgu Port de Šampere i zauzimala ceo jedan prostrani sprat građanske kuće.

„Onom gospodinu Sažu štrčala je jedna strašno neposlušna dlaka iz obrve – i to dok mi je objašnjavao da treba da zaboravim svoje umetničke ambicije. Najradije bih mu je iščupala.“

„Doro“, opomenuo ju je otac, i potapšao po ruci kada su stigli do stanice metroa. „Ti s tim tvojim temperamentom. Plašiš ljude.“

„Na šta misliš, tata?“, upitala je Dora. Voz u metrou je krenuo i bacio joj kosu u lice. Josip je čvrsto držao šešir.

„Kako da te planove za budućnost ispričam tvojoj majci? Šta moja šašavica uopšte hoće da radi?“

Teodora se nasmejala i spustila glavu na njegovo rame.

„Besneće i grdiće te, dragi moj *tata*, a na kraju će se pomiriti s tim.“

POGLAVLJE 2

Pariz, 1929.

I zaista, nakon više ispada, koje je Josip primio rutinski, Žili se pomirila s Teodorinim izborom i tešila se time da će njeno dete jednom samo da dođe sebi i da odabere građanski život.

Vreme je prolazilo, a Žiliina želja nije se ispunila.

Teodora je uspešno završila višu školu za slikarstvo i fotografiju, kao i dalje obrazovanje na Akademiji Žilijan. Uporno je sledila svoj unutrašnji poriv da se jednoga dana ostvari kao umetnica u Parizu. Pritom su joj pre svega od pomoći bili kontakti koje je uspostavila zahvaljujući filmskom scenaristi i režiseru Luju Šavansu. Luj je bio besmrtno zaljubljen u Doru, a ona je popuštala njegovom udvaranju, mada je osećala da to nije muškarac koji joj je potreban. Njegovom prefinjenom duhu nedostajao je onaj žar za kojim je Dora toliko čeznula. Uprkos tome, jedno drugo su predstavili čak i svojim roditeljima. Žili je bila zadovoljna i nadala se da će Teodora uploviti u bračnu luku. Samo je Josip video šta se u njegovoj ćerki zbiva. Luj ni izbliza nije bio pravi čovek za njenu strast.

„Potrebni su ti kontakti s modnom branšom, Teodora“, objasnio joj je čuveni mađarski fotograf Brasai, koga je upoznala zahvaljujući Luju, dok su ruku podruku šetali Šanzelizeom.

„Pariz je grad mode. A pogledaj se samo! Sa svojom ekstravagantnom spoljašnošću i mnogo stila, prosto si stvorena da učestvuješ u toj branši. Imaš osećaj za duh vremena.“

Brasai je zastao i pokazao na njen šešir od tafta smaragdnozelene boje sa prišivenim šljokicama. Dora ga je sama napravila, po modelu koji je videla kod modistkinje na Bulevaru Sen Žermen.

„U svetu mode nema ničeg važnijeg. A uz to si i talentovana fotografkinja.“

Teodori nije trebalo dvaput reći da je talentovana fotografkinja. Već i Andre Lot, kod koga je tokom svoga obrazovanja diplomirala slikanje, brzo je shvatio koji žanr najbolje odgovara njenoj istinskoj strasti. Mada je nesumnjivo imala i slikarskog talenta, sve jasnije se ocrtavalo da bi svoj put kao umetnica mogla da nađe u fotografiji. Pa zašto onda ne i kao modna fotografkinja?

„Preporučujem se, Brasai“, samosvesno je rekla i okačila mu se o ruku. „Kakav god da je zahtev, verujem da mogu da ga ispunim.“

U tome okruženju, u kome Teodora ništa više nije prepuštala slučaju, sazrevala je njena umetnost. A ona se razvijala i rasla poput biljke u staklenoj bašti, na tropskoj vrućini. Uz to je išla i činjenica da je Teodora atmosferu Pariza prosto upijala u sebe, uživala je u njenoj slobodi i svakodnevno širila krug prijatelja. Brzo je naučila šta u svetu mode treba da se priča. Usledili su posao za poslom, a njoj ništa nije bilo preteško jer je znala da će rad doneti plodove.

Sa svojom bivšom kolegicom Žaklinom Lambom istraživala je neobuzdani noćni život Pariza. Skoro svake večeri dve nerazdvojne prijateljice posećivale su neke od pariskih lokala u kojima se skupljao šareni alternativni svet. Grad svetlosti, doduše, nije plesao tango, ali u zadimljenim barovima i bistroima odjekivali su grešni i prigušeni tonovi džeza, kojima se takođe moglo predati. Prijateljicama se činilo da ni na jednom drugom

mestu žene ne mogu tako lako da dopuste da im korseti popucaju i da zaplivaaju nasuprot struji konvencija. Pariz se pokazao kao svetski, otvoren grad, a pre svega kao slobodan – ne samo u *Mulen ružu* i na Trgu Pigal. U najkraćem vremenskom periodu Žaklina Lamba je ustanovila gde se u Parizu mogu sresti koji ljudi i kako da se pri tim susretima odvoji žito od kukolja.

Po Žaklininoj proceni, samo mali broj imena bio je veoma značajan. Bila su to imena kojima je Teodora već mogla da pridruži i lica, a među njima su bili fotograf i slikar Men Rej i pesnik i osnivač nadrealizma Andre Breton. S vremena na vreme pojavljivao se čak i veliki Pikaso, sa Elijarom i njegovom suprugom Nuš. Samo, Teodora još nikad nije srela najčuvanijeg pariskog slikara Pikasa, čak ni izdaleka, što je bilo gotovo pravo čudo s obzirom na mali broj lokala u koje je izlazila pariska boemija. Činilo se da Pikaso pripada nekoj sopstvenoj klasi i kategoriji. Teodora se već divila njegovoj umetnosti na brojnim izložbama. Dopadali su joj se njegovi oblici i boje, i mada nije znala zašto, mnoge od njegovih slika naprečac su joj osvojile srce.

Slično je bilo i sa pesmama Pola Elijara. Niko nije umeo tako kao on da u svojoj lirici izrazi životni osećaj umetnika u metropoli.

„*Mi dane usmeravamo i vreme leti po meri naših snova*“, bio je Elijarov stih koji nikoga nije ostavljao hladnim, a pariska boemija slavila ga je zbog toga. Teodora mu se divila iz dubine duše.

Žaklina je, nasuprot tome, obožavala Andrea Bretona, i sve je činila da ga upozna. Samo je čekala pravu priliku. Dori ponos nije dozvoljavao da priđe ma kome od tih muškaraca. Uživala je da ima prijatelje koji joj daju osećaj da je nešto posebno – ali nisu joj trebali ljubavnici koji bi joj se držali za suknju. Iz tog razloga brzo se rastala i od Luja Šavansa, koji nije mogao da parira njenoj snazi. Htela je čoveka s kojim bi bila na ravnoj nozi, koji bi se suočio sa njenim divljim bićem. Njene pretenzije u tom pogledu bile su vrlo visoke, a bilo je i mnogo toga

nepoznatog što ju je još čekalo! Nikada ne bi bila zadovoljna samo s polovičnom srećom.

Ispred stana u kome je živela s roditeljima, na Trgu Port de Šampere, Teodora je torbu koju nosi na posao zakačila na gepek svoga bicikla.

Ne čekajte me za večeru, napisala je roditeljima na cedulji. Još radim.

Oko dva sata mogla je da se posluži mračnom komorom jednog kolege. Zbog toga nije smela da gubi vreme. Atelje je bio u Ulici Univerziteta, udaljen nepunih deset minuta vožnje biciklom.

Stigavši tamo, potrčala je u zadnje dvorište, uzela ključ koji je, po dogovoru, stajao ispod jednog kamena, otključala ulaz u podrum i sišla niz nekoliko stepenika.

Atelje je bio u mraku, a zavesa navučena. Pošto ga je kratko pregledala, pronašla je mračnu komoru i zatvorila vrata za sobom. Majušni prostor nije imao ni dva kvadratna metra.

Sve je uradila kao što je naučila, uverila se da je svetlost onakva kakva treba da bude i da je materijal za rad na pravom mestu. Skoro svi fotografi postavljali su predmete potrebne za pojedinačne korake tokom procesa rada po istom modelu. Film, otvarač za flaše, makaze, razvijač, kiselina, kadica s fiksirom, i na kraju voda za ispiranje, metronom, mala petrolejska lampa. Kao levoruka, brzo je navikla da joj ovaj red bude obrnut.

Zatvorenih očiju, još jednom je u mislima prešla svaki pojedinačni korak.

Uskoro će raditi u potpunom mraku. Svaki pokret ruke mora da bude kako treba, čak i najmanja greška bila je neoprostiva i na kraju bi se pokazala na crnoj ili beloj površini na fotografskom papiru.

Pred njom su bile kadice s odgovarajućim bočicama. Petrolejka je davala slabu svetlost. Navukla je tešku zavesu s unutrašnje strane vrata, tako da u prostoriju ne prodire ni najmanji

tračak svetlosti. Svetlost kojom je Dora preko dana umela da se poigrava iza kamere, tokom razvijanja filma brzo je mogla postati najveći neprijatelj.

Bacila je pogled u stranu. Metronom je stajao na svome mestu. U mraku je služio kao jedino merilo vremena. Njegov takt pouzdano ju je obavestavao o trajanju pokreta njenih ruku, poput otkucaja srca.

Tišina je postala gusta, bliska, neposredna.

Sada je morala brzo da radi. Ugasila je svetlost, u kojoj je zaostala crvena tačkica, a zatim se i ona ugasila i zavladao je mrkli mrak. Redosled je prošla već toliko puta, ali ipak je uvek osećala uzbuđenje onog trenutka kada ni iz čega nastaju ljudi, slike, snimci trenutka, fragmenti jednog skrivenog sveta. Desna ruka joj je posegla za bočicom, leva za otvaračem. Osetila je poklopac na koji treba da stavi otvarač na izukrštanim mišićima između palca i kažiprsta. Skinula je poklopac. Zaškripao je kada ga je skidala, a zatim ga je odložila u stranu. U nos ju je udario blag miris kiseline. Oprezno je izvadila film, pazeći da na njemu ne ostanu otisci prstiju. A onda je pipajući pronašla uži kraj, koji obeležava početak, dohvatila makaze i odsekla ga. Palcem je pipala i osetila gde treba da preseče.

Duboko je udahнула i podesila metronom.

Klik-klak. Klik-klak.

Vrhovima prstiju čvrsto je držala obe strane filma i sačekala trenutak. A zatim je usledio ritual zaranjanja. Uronila je film u kadicu s razvijanjem. Svaki milimetar filma morao je da upije podjednaku količinu tečnosti i da pritom stalno bude u pokretu.

Samo još nekoliko sekundi. Dora je imala dobar osećaj za vreme. Posle skoro hiljadu snimaka, i bez metronoma je instinktivno znala kada ovaj proces mora da prekine.

Klik-klak. A onda je zvuk prestao. Tišina. Sada je bilo vreme za rastvor kiseline. Uronila je film u njega, a zatim odvrnula fitilj petrolejke. Sada svetlost više nije mogla da naškodi osetljivom materijalu.

Blistavih očiju zaronila je film u kadicu s fiksirom i konačno u vodu.

Svaki put kada bi po okončanju procesa odgurnula u stranu tešku, za svetlost nepropustljivu zavesu i otvorila vrata, pa bi svetlost pokuljala u malu prostoriju poput nezaustavljivog talasa, iznenađeno je konstatovala da je napolju dan. Kada prvi put vidi svoje nove fotografije, crno na belom, tu igru svetlosti i senke, jednostavnost nekog motiva, taj događaj joj je izgledao kao čudo. Ponekad nije ni znala u čemu više uživa: u lovu na nove motive ili u radu u mračnoj komori, dok sve ono što je uhvatila sočivom u kadici sa razvijačem izlazi na svetlost dana.

Teodorina slabost bila je ptičja perspektiva. Fotografije koje su visile okačene pred njom pokazivale su pogled iz visine na Senu, sa čijih obala štrče crna, gola stabla. Još jedna fotografija prikazivala je kaldrmisanu aleju, snimljenu s prozora na petom spratu. Na strani na kojoj se nalazio pločnik tamna muška prilika bacala je predimenzioniranu senku. Dominirali su sivi tonovi. Najviše joj se dopadala fotografija Pariza posle provale oblaka, ulica koja gotovo pliva, s kućama koje se ogledaju u barama.

Prisetila se kako je pre dva dana došla kući mokra kao miš, potajno se ušunjala u sobu i morala da se presvuče za večeru.

Već i jedna jedina slika bila je vredna te akcije. Na poslednjoj fotografiji, montaži dva negativa njenog profila postavljena jedan kraj drugog, ovo udvajanje smešteno je u nadrealno okruženje. Pažljivo je posmatrala rezultat. U pitanju je bila mala narudžbina jednog kozmetičkog magazina – ipak neki početak.

„Dva identična lica“, mrmljala je razmišljajući o simbolici.

Da li je to ispravan put? U tom trenutku u njoj se pojačala želja da stekne sopstveni atelje. Koliko bi joj samo značilo kada bi i danju i noću do mile volje mogla da koristi mračnu komoru! Kakva neslućena sloboda bi iz toga izrasla! Čeznula je za tim danom, a želja je njenom radu davala krila.

Sačekala je da se fotografije osuše, pokupila ih, uverila se da će komoru ostaviti tačno onako kako ju je zatekla kada je ušla i stavila novac na sto pored ulaznih vrata.

Mnogo vam hvala na ljubaznosti, napisala je na cedulji s pozdravom, koju je zajedno sa novčanicom pritisla malom keramičkom činijom, a dvostruki portret gurnula je u adresirani koverat.

Napolju je ključ ateljea gurnula ispod kamena, na dogovorenom mestu.

POGLAVLJE 3

Pariz, 1932.

Teodora je gurnula vrata, protrljala smrznute ruke i ušla u *Kafe de flor*.

Žaklina ju je već čekala za stolom u blizini šanka. Sa zadovoljstvom je pušila cigaretu. Duga i gusta kovrdžava plava kosa svetlucala je na svetlu sveća, a pred njom je stajala boca crnog vina. Prijateljice su se pozdravile dva puta se poljubivši u obraz. Teodora se sručila na stolicu pa je iz svoje radne torbe izvadila jedan izbor starijih fotografija i spustila ih na sto.

„Ove su ti već poznate, jelda? Odabrala sam ih da ih prodam.“

„Predivne su i prepune atmosfere, Dorice“, kazala je Žaklina nakon što ih je pažljivo pogledala.

Žaklina je bila jedina osim njenog oca koja je smela tako da je zove.

Teodora je uzdahnula i namrštila se.

„Šta je?“ , upitala je Žaklina. „Možda sumnjaš u sebe?“

„Svojevremeno su mi izgledale sjajne, a sada, s izvesnog odstojanja, deluju mi samo dobro, Žaklina. Građanski.“

Prezrivo je frknula.

„Građanski je nešto drugo, Teodora. Ove fotografije nisu izvanredne, ali dobre su. Imaju atmosfere. Svida mi se ta ptičja perspektiva, ova muškarčeva senka.“

Dora je odmahнула glavom. „Samo ih pogledaj.“ Dugim, savršeno manikiranim noktom kažiprsta kucnula je četiri različite fotografije.

„Drveće. Sena. Automobil. Čovek sa svojom senkom. To nije dovoljno. Mora da ima i nešto drugo.“

„Pa, na početku si“, kazala je Žaklina. „Obe smo na početku. Tek si okončala obrazovanje, a bila si najbolja u našoj klasi. Luj te je upoznao s najvažnijim ljudima u branši. Ljudi u tvom najbližem okruženju ti se dive, uključujući i mene! Već si prodavala fotografije. Šta još hoćeš?“

„Da budem više nego prosečna. Mnogo više. Ako hoćeš da postigneš nešto veliko, moraš nešto i da rizikuješ.“

„Malo strpljenja, gospođice Marković“, opomenula ju je Žaklina, izvukla ogedalce iz tašne i našminkala usne tamno-crvenim ružem.

„A muškarac može da razmišlja kako će napredovati. Nama ženama ništa se ne poklanja.“

Žaklina je klimnula glavom složivši se. „A kako tačno hoćeš to da postigneš?“

Dorin pogled bludeo je po okupljenima, čiji su obrisi delovali rasplinuto u duvanskom dimu.

„Tako što ću postići nešto izvanredno, nešto što će se isticati u masi. Zašto taj Pikaso ima toliki uspeh? Jer predivno slika?“

Pikaso. Njegovo ime lebdelo je kao fantom nad svim razgovorima koje su vodili umetnici u Parizu. Njegov izuzetni talenat uvek im je bio negde u pozadini svesti i pred njegovim su se delom klanjali sa strahopoštovanjem.

„Zašto on ima toliko uspeha? Objasni mi“, kazala je Žaklina. Teodora je ćutala i slegla ramenima.

„Možda zato što ide novim putevima?“, upitala je najzad Žaklina zamišljeno, više se obraćajući samoj sebi. „Možda bi trebalo da sledimo njegov primer?“

Teodora je odmahнула glavom i otpila dobar gutljaj vina.

„Njega nikada ne smeš da kopiraš jer svejedno niko ne može da bude kao što je on. Pravi umetnik mora da bude ispred svoga

vremena. To je zadatak umetnosti. Fotografija je mlada i možda je ona prava niša za nas žene. Šta je sa Li Miler? Ilzom Bing? One su sebi već stvorile ime ovde u Parizu. Jesi li nekada čula da Pikaso fotografiše?“, upitala je provokativno.

Žaklina je odmahnula glavom.

Teodora se nasmejala, a na usnama joj se ocrtavao trag oholosti. „To bi mu, naime, bilo ispod časti. Većina umetnika smatra da je fotografija manjkav odraz stvarnosti. Kladim se da je Pikaso čovek koji ono što je u njemu *mora* da baci na platno. U suprotnom ne bi mogao da živi. On ne voli žene koje slika. On voli *svoju* sliku tih žena.“

„Da li lično poznaješ Li Miler i Ilzu Bing?“, upitala je Žaklina, kao da joj je tema Pikasa postala neprijatna.

„Zašto uvek tako izbegavaš kad se povede reč o Pikasu?“, začuđeno je upitala Teodora.

„Molim te, draga prijateljice. Već i ptice s pariskih krovova cvrkuću da on sa ženama postupa kao s otiračima. Njegova supruga Olga to priča svakome, hteo da čuje ili ne. Poludela je – i to zbog njega.“

Teodora je lupila šakom o sto. „Žaklina, znaš li šta govoriš! Kao prvo, čovek ne sme da veruje svemu što ljudi pričaju, a kao drugo, čak ni veliki Pikaso ne može da učini da mu žena poludi.“

Žaklina je frknula kroz nos. „Braniš ga.“

„Ne“, ogorčeno je rekla Teodora. „Ne branim ga. Ja ga čak i ne poznajem. Reč je o tom brbljanju i ogovaranju. Znaš da to mrzim.“

„Da li bi ti neotesani Pikaso bio draži od Luja Šavansa, koji te nosi na rukama? Zašto si ga napustila? Tog čoveka istančanog duha, koji pored toga još i božanstveno pleše!“

Teodori se učinilo da nije dobro čula. Čak ni njena najbliža prijateljica nije smela da ide tako daleko i da se meša u njen ljubavni život.

„Nisam ja njega napustila, Žaklina“, podviknula je. „Prijateljski smo se razišli. Nas dvoje od ljubavi očekujemo nešto